

**PERSONALITIES IN THE CULTURAL
AND EDUCATIONAL SPACE
OF ZAKARPATTYA REGION:
IVAN CHENDEY. PETRO SKUNTS**

Edited by Yaroslav Syvokhop
and Tetyana Nestorenko

Publishing House of University of Technology, Katowice, 2022

Editorial board :

Oksana Ivats, PhD, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Lidija Khodanich, PhD, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Professor Vasyl Khymynets, DSc, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Professor Taras Kremin, PhD, State Language Protection Commissioner
Professor WST Tetyana Nestorenko, PhD, University of Technology, Katowice
Professor Roman Ofitsynskyy, DSc, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Professor WST Aleksander Ostenda, PhD, University of Technology, Katowice
Natalia Rebryk, PhD, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Professor Vasyl Shuliar, DSc, Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
Yaroslav Syvokhop, PhD, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Magdalena Wierzbik-Strońska, University of Technology, Katowice

Scientific reviewers :

Professor BSU Natalia Grabar, DSc, Biotechnological State University
Professor UO Antonina Kalinichenko, DSc, University of Opole
Professor Mariia Oliinyk, DSc, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

The authors bear full responsible for the text, data, quotations, and illustrations

Copyright by University of Technology, Katowice, 2022

ISBN 978-83-963977-9-9

DOI: 10.54264/M011

Editorial compilation

Publishing House of University of Technology, Katowice
43 Rolna street, 43 40-555 Katowice, Poland
tel. 32 202 50 34, fax: 32 252 28 75

TABLE OF CONTENTS:

Preface	5
Part 1. IVAN CHENDEY: MEMO MEMORY AND ETERNITY. TO 100TH BIRTHDAY OF THE WRITER	7
1.1. COMMEMORATION OF IVAN CHENDEY AND PETRO SKUNTS	7
1.2. IVAN CHENDEY: SPIRIT AND WORD	19
1.3. IVAN CHENDEY AND ME	26
1.4. TRANSCARPATHIAN CULTURE IN THE FORMATION AND EVALUATION OF IVAN CHENDEY (ACCORDING TO THE «DIARY» OF THE WRITER)	39
1.5. CHARACTER OF THE WRITER IVAN CHENDEY	57
1.6. IVAN CHENDEY AND PEN UKRAINE: TO THE SOURCES OF CREATION	68
1.7. IVAN CHENDEY IN TIME AND TIMELESS	76
1.8. ART OF IVAN CHENDEY IN THE CONTEXT OF TRANSCARPATHIAN FICTION OF THE SECOND HALF OF XX CENTURY	87
1.9. PHILOSOPHY OF HUMANISM IN IVAN CHENDEY'S SHORT STORY «ZHORNO»: ACTUALIZATION OF THE THEME IN THE REALITIES OF TODAY	101
1.10. IVAN CHENDEY AND FEDIR MANAYLO: FRIENDLY AND CREATIVE RELATIONS	113
1.11. ART AND TRADE IN SHORT FICTION WORKS OF IVAN CHENDEY	129
1.12. GRAPHIC BOOK ILLUSTRATIONS IN IVAN CHENDEY'S WORKS	137
1.13. IVAN CHENDEY – MEMORY ADVOCATE OF ADALBERT ERDELI	151
1.14. SPIRITUAL LANDMARKS BASED ON THE EXAMPLE OF IVAN CHENDEY'S SHORT PROSE («ZHORNO», «HALLOWED BE HIS NAME!», «ICE FLOWERS»)	162

1.4. TRANSCARPATHIAN CULTURE IN THE FORMATION AND EVALUATION OF IVAN CHENDEY (ACCORDING TO THE «DIARY» OF THE WRITER)

1.4. ЗАКАРПАТСЬКА КУЛЬТУРА У ФОРМУВАННІ ТА В ОЦІНЦІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ (ЗА «ЩОДЕННИКОМ» ПИСЬМЕННИКА)

Спочатку був намір почати публікацію констатацією традиційного для багатьох українських письменників у радянському потрактуванні стану: Іван Чендей як інтелектуал і митець небагато міг узяти від «старого» ладу й лише із приходом радянської влади на Закарпаття посилено здобував знання і вміння, здебільшого через самоосвіту і саморозвиток, а також і системно навчаючись в Ужгороді, Харкові, Москві. Уважне прочитання «Щоденника», публікація якого почалася в журналі «Київ» від кінця 2019 року і триває досі (в кінці 2021 року були надруковані два перші томи «Щоденника» І. Чендея [2; 3], заплановане ще видання третього, останнього, тому), суттєво похитнуло цю, здавалося, непорушну тезу. Насамперед щодо інтелектуально-мистецьких основ, які могли (або не могли) сформуватися в дорадянський період життя письменника. Хоча творчість письменника і він сам час від часу жили традиційне уявлення про слабкість довоєнної «бази».

В оповіданні «Книжечка», значною мірою автобіографічному, йдеться про те, з якою спраглою радістю хлопчина читає новели В. Стефаника і як його фанатично релігійний батько спалює цю книжечку, зобов'язуючи сина читати лише Святе Письмо. Може скластися враження, що в дитячі роки коло читання і сфери знань І. Чендея були вузько обмежені. І. Чендей у «Щоденнику» теж час від часу повідомляє, що багаж знань, винесений із років дитинства і юності, невеликий для того, хто покликаний був творити нову культуру Закарпаття. «Роки минули швидко, молодість небагато дала мені доріг для того, щоб справді високо піднятися на щаблі культури. Сім класів народної школи в Дубовому – рідному селі, 8 класів гімназії, 5 років заочного навчання в Ужгородському державному

університеті, нарешті – шестимісячні курси журналістики при Республіканській школі КПУ в Харкові 1946 року – ось шлях школи, яким я пройшов. Це багато і дуже мало! Зараз я відчув гостру необхідність повчитися, освіжити свої знання, збагатитися новими враженнями, тобто – розширити свої горизонти для того, щоб більше і даліше побачити» [І. Чендей. Щоденник. 2020. № 3-4. С. 92-93] (далі в тексті будемо зазначати лише рік, число і сторінку журналу «Київ», у якому друкувався «„Щоденник” Івана Чендея»).

Коли письменник згадує про безграмотність і безкультурність багатьох закарпатських письменників, то самокритично пише і про власний недостатній рівень самоосвіти: «Поліщук „Пісню про Роланда” назвав „Піснею про Гренланда”; Рокуелла Кента назвав Руелом Кентом; Ладижець мав сказати мемуарна література – йшлося про конкретні твори, – а сказав епістолярна література... Все це є свідченням того, що десь наше покоління хапало вершечки знань, та не вхопило їх, що десь ми залишилися недоучками з цілого ряду обставин...» [2020, № 7-8, с. 126]. Логічно зробити висновок, що одні письменники усвідомили брак освіти й культури, інші на нього не зважали.

Освіченість конче потрібна митцеві, вважав І. Чендей, яким би обдарованим він не був від природи. Про щойно померлого Луку Дем'яна письменник відгукнувся так: «Самородок блиснув чистотою, не зміг блиснути променями таланту – так бракувало освіти» [2021, № 1-2, с. 147]. Та чи справді таким уже невисоким був рівень освіченості «дорадянського» Івана Чендея?

У наведеній уже цитаті він зазначив, що відучився сім років у народній школі та вісім – у гімназії. Навчання в народній школі часів Чехословаччини велося рідною мовою, отже, мовного бар'єру не було. Велика симпатія, любов до першої вчительки Йолани Тимкович, її прихильність до культури закарпатців лише сприяли успішному навчанню. У «Щоденнику» письменник згадує про хрестоматію «Рідний край» О. Маркуша, ілюстрації Й. Бокшая із закарпатськими краєвидами у схвалених чехословацькими органами освіти підручниках, отже, навчання було тісно пов'язаним із реаліями повсякдення. Одночасно чехословацькі підручники і навчальні програми давали можливість

вийти за межі невеличкої Підкарпатської Русі, й не лише на обшири Чехословаччини, а й усієї Європи.

Невипадково школяр мріє про навчання у далекій від рідного дому Празі, в університеті. Прага далека, однак не чужа, бо є столицею держави, в якій він мешкає. Навчання в університеті не видається аж таким неможливим навіть для бідного селянського сина, яким був Іван Чендей, котрий, проте, усвідомлював надзвичайну складність реалізації власної мрії. Про це йдеться ще в одному автобіографічному оповіданні «Рукавичка»: хлопчина бере в подарунок одну рукавичку від односельця Петра Вурсти, студента Карлового університету. Здавалося, кому потрібна одна, без пари, рукавиця? Однак ця рукавиця стає символом омріяного навчання у столиці й можливості такого навчання для сина дубівського селянина.

Вісім років навчання у Хустській гімназії теж дали для юнака дуже багато. По-перше, рівень гімназійної освіти в усіх європейських державах був дуже високим. По-друге, зі стін Хустської гімназії вийшло чимало високоосвічених культурних і громадських діячів, які потім продуктивно працювали на Закарпатті та за його межами, на еміграції. Також невеличкий Хуст був центром культурно-політичного життя, особливо в той короткий проміжок, коли став столицею Карпатської України. Дискусії між проукраїнськими діячами і москвофілами в гімназії та за її межами, театральні вистави, концерти, мітинги, інші культурні й політичні заходи – все це сприяло пришвидшеному культурному і громадському становленню гімназистів, зокрема й Івана Чендея.

«Щоденник» дає можливість по-новому подивитися і на те, яку роль у освіті та становленні Чендея-громадянина і Чендея-митця відіграли батьки. На сторінках «Щоденника» неодноразово знаходить підтвердження теза про фанатичні релігійні переконання батька, Михайла Чендея, та про його мрію зробити сина священником, яку син, однак, зруйнував відмовою. «Пригадую рік, коли батько повів зі мною розмову, щоб я подавався в духовну семінарію. Попом хотів мене бачити. Та я не чув і крихти в собі з того потягу, який веде до священнослужіння» [2020, № 3-4, с. 91]. Про цю колізію опосередковано

йдеться в романі «Птахи полишають гнізда...», коли син Василько категорично заперечив на пропозицію батька Михайла Пригари йти вчитися на попа (невипадково ім'я Пригари збігається з іменем батька письменника).

Невідомо, як зродився міф про те, що Михайло Чендей нібито не захотів будь-яким чином підтримувати сина, коли той відмовився від духовного шляху й вибрав гімназію. «Щоденник» переконує у протилежному: батько робив усе можливе, аби хоч один із його дітей отримав добру освіту і «вибився в люди». «Як нелегко було моєму батькові посилати мене до гімназії! Робітник, що не мав засобів, бідняк багатодітний, він все ж вирішив посилати до школи, в гімназію. Він рвався до світла й хотів бодай одного з-поміж своїх дітей вивести в люди, дати освіту, а з нею і легше життя» [2020, № 3-4, с. 91]. «Я нині глибоко і доземно вклоняюся батькові – мозолястому і тяжкому, як гора, титану-селянину, що пустив мене у світ широкий, для пошуку долі і цвіту пустив... Він зробив у житті багато доброго, а коли б не зробив і зовсім нічого доброго, крім того, що послав мене до гімназії, виконав би уже великий обов'язок перед цілим своїм життям... перед дубівчанами, перед закарпатцями...» [2020, № 5-6, с. 113]. Проте батьки не лише дали синові можливість отримати добру освіту.

Як пізніше сам письменник прийшов до висновку, естетичні відчуття і прагнення йому прищепила мати, малоосвічена, але дуже чула на красу жінка: «Я відчув її близько – поетесу, мою маму. І я нині знаю, що вона мені дала вогню і чулості. Знаю, що вона сповнила мене тих почувань і дум, які дають можливість відчувати і думати...» [2020, № 5-6, с. 113]. Не менше конче необхідного для письменника взяв І. Чендей також від батька. «У нього до тонкощів було розвинуте почуття справедливості, любові до правди. Ніколи не йшов на поступку лжі і не мудрував, а що вийде з того, як скаже одну тільки правду. <...> Для мене він – як закон, як справедливість, як чесність і прямота. У нього було багато талантів. Він міг стати великим оперним співаком, диригентом. Міг дивувати світ артистизмом виконання, бо мав досконалий слух і не гірший голос співака, вміння перевтілюватися й проникати в таємниці характерів. Вміння будувати оповідь, не тільки дивитися, але й бачити,

здатність проймається чужими радостями і болями, проникати в глибини душі могли привести його в літературу» [10, с. 305]. Отже, від батька син перейняв загострене почуття справедливості, вміння аналітично мислити. А також мистецькі задатки, таланти наратора і тонкого психолога.

У гімназії щаслива доля звела Івана Чендея з Петром Лінтуром, якого потім письменник завжди буде згадувати з пієтетом, називатиме своїм Учителем. «А Лінтур – видатний фольклорист, видатний славіст, один з найкультурніших літераторів і науковців не лише на Закарпатті, а й, певно, в Україні <...> Вчора надіслав листа П. В. Лінтуру, моему доброму, прекрасному вчителю, котрого не лише глибоко шаную, але й гаряче люблю!» [2020, № 5-6, с. 103]. Проте варто звернути увагу на те, що Лінтур був усього на 13 років старшим за Чендея, тому міг сприйматися і як старший товариш та радник.

Не лише Петро Лінтур справив значний вплив на формування гімназиста Чендея і його однолітків. У гімназії викладали вихідці з різних регіонів України й Росії, люди зі значним життєвим, культурним і політичним досвідом, значна частина яких добряче помандрували не лише Україною, а й різними теренами Європи, чудово знали українську, російську і європейську культуру. Освіту в омріяній Чендеєм Празі здобув і глибокий ерудит, інтелектуал Петро Лінтур. Мабуть, як багато хто з учителів Хустської гімназії, він цікавився фольклором, народною культурою закарпатців. Вирізнявся серед них, однак, тим, що передав це своє зацікавлення гімназістам. Тому перші публікації І. Чендея – наукові: фольклорні записи місцевих коломийок.

А ще небайдужий Петро Лінтур організував літературно обдарованих учнів гімназії, був для них, очевидно, не лише наставником, а й старшим другом-порадником, до якого відчували довіру. Вершиною такого спілкування став вихід «збірника хустской литературной школы» «Будеть день» [5], у якому були і три короткі новели Івана Чендея [5, с. 48-55]. П. Лінтур важливий для становлення майбутнього письменника не стільки тим, що допоміг опублікуватися, скільки тим, що допоміг йому визначитися зі своїм покликанням, повірити у власні літературні можливості. «Бувають зустрічі, які залишають глибокий слід в серці

навіки, яких вже ніяка негода не в силі витруїти, ніякий вогонь не в силі спопелити. Такими були мої зустрічі з П. В. Лінтуром, йому зобов'язаний тим, що я літератор, у великій мірі» [2020, № 5-6, с. 102]. Глибоку повагу, любов до першого Вчителя письменник проніс через усе життя, ніколи не зрадив його, хоча до цього частенько спонукали владні особи.

Це попри те, що І. Чендей, віддаючи йому належне, не ідеалізував П. Лінтура, знав його ідеологічні й культурологічні вади. «Напрочуд скромний і простий, людяний і мудрий, чесний (навіть в помилках своїх чесний!!!) і твердий в характері – таким він був!.. У нього можна було навчитися, перш за все, принциповості, правдивості, прямої <...> Нам його буде не вистачати. Буде не вистачати тоді, коли будемо потребувати доброї поради і підтримки авторитетної.

Він не у всьому був правий. Великою хвилюючою його була неправильна національна орієнтація – писався “руським”, будучи українцем, навіть дітей своїх (природно) спрямував у неправильне національне русло. Тут дали себе знати літа навчання в Празі, середовище мігрантщини російської, виховання на російській літературі, роки навчання в Мукачівській гімназії, традиції будителів <...> Твердість в характері не давала змоги легко відійти од позицій <...> В цьому, можливо, і не варто когось звинувачувати, ба й шукати винних, в цьому – химери нашого часу <...> Лінтур – явище велике!» [2021, № 1-2, с. 167]. Письменник, ще раз повторимося, бачив вади Лінтура, однак умів віддати належне цій людині та діячеві, як і багатьом іншим, умів підводити «гамбурзький рахунок» їх здобуткам і втратам.

Саме П. Лінтур прищепив пошану до місцевого фольклору, до фольклору загалом. Очевидно, І. Чендей, який органічно зростав у фольклорній аурі, любив народну творчість. Із подання Лінтура він зайнявся записами фольклору, його дослідженням, а головне – пройнявся не лише чуттєвим, а й інтелектуальним усвідомленням неоціненого значення усної народної творчості, її естетичної неперевершеності, яка нічим не поступається елітарному мистецтву. Тому письменник буде продовжувати збирацьку і публікаційну фольклорну діяльність, цікавитиметься фольклором і

декоративно-ужитковим мистецтвом не лише рідних закарпатців, українців, а й інших народів світу, вважаючи, що саме в ньому містяться першовитоки мистецтва, які так важливо вхопити сучасному літераторові, напханому різноманітними теоріями, вченнями, знаннями.

Саме з цієї причини Іван Чендей, у період навчання в Москві на Вищих літературних курсах (1960-1962) активно відвідуючи музеї, вистави, концерти тощо, знаходить час і побувати на виставках декоративно-ужиткового народного мистецтва, які більшістю не сприймалися знаковими. «У музеї Східних культур <...> ми оглянули виставку японської кольорової графіки. Дивні, загадкової сили творіння! Кольорова японська гравюра тримає увагу глядача надзвичайно виразними, лаконічними лініями – в яких і характер, і пластика, і динаміка; своїми скупими кольорами і плоским тоном, безвідтінково. Важко вкарбувати в пам'ять при найбільшому бажанні цілу низку творів, а як хотілось би їх запам'ятати» [2020, № 5-6, с. 98]. Здавалось би, пістет досягає найвищого рівня. Може навіть виникнути підозра, що все народне, екзотичне апріорі викликає у письменника замилювання.

Однак насправді І. Чендей, високо цінуючи витвори народної поезії та декоративного мистецтва, ставить до них, відповідно, і високі вимоги, як до будь-якого твору мистецтва, що претендує на маркер «визначний». «Був на виставці мексиканського мистецтва в музеї ім. Пушкіна. Мексика – країна великої стародавньої культури. Мистецтво потрясає силою переконливості і виразності. Мистецтво Мексики немовби на розбурханих хвилях історії – одне до завоювання Мексики іспанцями, друге після завоювання, третє – сучасне. Такі три неповторні і різні. Що залишилося з самобутності мексиканського мистецтва після завойовників, їх вогню, меча, хрестів? Нічого. Дивуєшся давньому, віддаєш певну данину нинішньому, проходиш байдужим і розчарованим біля виробів народних... згадуючи те, що було тисячі років тому...» [2020, № 5-6, с. 109].

Не викликає автоматичного замилювання і декоративне мистецтво Румунії, таке близьке до закарпатського. Більше того, можливо, через цю близькість

вимогливість Чендея – відвідувача виставки – ще більша. «Сьогодні ж побували на виставці румунського народного декоративного мистецтва. Виставка багата чудовими зразками народних виробів. Зокрема, гарне враження справляють тканини – килими-паласи, рушники, і, мабуть, саме вони справляють найразючіше враження. Шкода, що мало було зразків гончарних виробів, виробів з дерева. А те, що було на виставці з дерева, скоріше нагадує вироби артїлі – пригладжені, а не вироби народних майстрів. Цікаві вироби з шкіри» [2020, № 5-6, с. 99]. Таку саму високу планку вимогливості Іван Чендей ставить і до рідного закарпатського фольклору, його виконавців, майстрів декоративного мистецтва, виявляючи глибоке знання тонкощів їх творчості.

Тому захоплені відгуки про ті чи ті видання, артефакти закарпатського народного мистецтва не є спробою лише хвалити своє, рідне, а й гордістю за те, що їх можна поставити в один ряд із найвищими здобутками світового народного мистецтва. «„Народні балади Закарпаття”. Це перлини народної творчості, що свідчать про високий дух Закарпатців, про велику поетичну душу Закарпатців, про велике духовне життя народу, що жив під гнітом віки, але був дужим <...> читаючи збірку балад, читаючи „Сказки Верховини”. Про великий дух Закарпатців свідчать і ці видання» [2020, № 3-4, с. 74]. Надіславши «Народні балади Закарпаття» цілій низці білоруських літераторів, Чендей мотивує це тим, що саме це видання може гідно репрезентувати мистецтво рідного краю. «Книга, якою можна гордитися! Ці перлини народної творчості – свідчення високого духу Закарпатців, великої духовної культури. На лоні чарівної природи, в чарівних горах народжуються великі таланти, плекані полонинськими пахощами <...>» [2020, № 3-4, с. 80]. Дуже вимогливий до письменників-земляків, І. Чендей називає народного казкаря Михайла Галицю з Ділового (рідний для письменника тодішній Тячівський район) так: «Наш закарпатський епос – Гомер, велет і красень, наша гордість» [2020, № 7-8, с. 128].

Радість, захоплення і гордість у письменника викликають також народні танцюристи, співаки та музиканти, як Закарпаття, так і України загалом. «Велике душевне задоволення, насолоду від таланту, який я побачив на сцені, мені

принесли Цокла Ліза, Касинець, Радич. Зокрема Цокла! Що за талант – яскравий, чистий, сердечний, приносячий радість! Так, сьогодні я побачив на власні очі сходячу зірку! Від щирого серця бажаю їй щонайповнішого розквіту таланту! <...> Яцько... „Гей, на високій полонині!..” – пісня лине спокійно, широко, велично... Її співає шістнадцятирічний хлопець. Співає напрочуд гарно. Бачиш ще один талант» [2019, № 11-12, с. 75]. Це про закарпатських виконавців.

А ось що пише у «Щоденнику» І. Чендей про виступи українських колективів у Москві: «Виступ Закарпатського народного заслуженого хору в Колонному залі Спілок став грандіозним видовищем, взяв у полон москвичів. Колектив на настійне прохання публіки багато номерів виконував повторно. Михайло Кречко був щедрим, хоч хор уже в цей день виступав в залі Чайковського, добре наморився <...> Хор співав так само емоційно, любовно, охоче, з не меншою майстерністю, хоч фактично йшла шоста година (в той день) співу і танцю, що є великим фізичним навантаженням. Хор в додатковій частині співав „Думи”. В залі витав Шевченко, наш великий національний геній, гордість наша і краса. І я бачив, як літня жінка зі складеними сивими косами на голові витирала рясні сльози з очей, що котилися» [2020, № 5-6, с. 111]; «Бачив у Кремлівському театрі виступ Державного заслуженого ансамблю танцю УРСР. Виступ блискучий, славний колектив!» [2020, № 5-6, с. 113].

Очевидно, письменник добре розуміється на виконавській майстерності співаків і танцюристів (досить згадати оповідання «Цимбаланя»). Головне – намагається підходити до їх оцінки максимально об’єктивно, незалежно від національно-етнічної приналежності. Тому поруч із українськими виконавцями дає високу оцінку російським і естонському самодіяльним співакам, яких слухав під час поїздки в Сибір: «Самодіяльність давала концерт. Пісні. Співали дівчата, парубки-воїни. М’яко, лагідно і сердечно звучала пісня естонця Минда...» [2020, № 3-4, с. 87]. Особливо показовою є оцінка якраз російського фольклору і виконавців.

Зрозуміло, що, пишучи «Щоденник» і листуючись, письменник усвідомлював: колись їх читатимуть інші люди (у період цькування у Чендея

прориваються зболені рядки, що таки з часом його листи прочитають і зможуть дати належну оцінку його творам і всьому, що точилося навколо них: «Сподіваюся, що листи залишаться в моїй хаті й у такий спосіб дійдуть до майбутніх цінителів і почитальників того, що пишеться і робиться літературою нині... Листи будуть цікавими і характеризуючими нашу добу документами!...» [11, с. 529]). З одного боку, це могли бути позитивно налаштовані читачі, перед якими хочеться відкрити душу і підсвідомо видатися дещо кращим. З іншого боку, була постійна загроза, що записи у «Щоденнику» можуть потрапити до читача «у штатському», тому навіть найвідвертіші, найщиріші думки доводилося завуальовувати, висловлювати двозначно.

І. Чендей мав певне упередження до приїжджих зі Сходу України й особливо з Росії, до їх простонародних звичок і культурного рівня, що час від часу зринає у «Щоденнику». Проте це упередження жодним чином не накладається на оцінку здобутків російського фольклорного музично-виконавського мистецтва: «Оркестр російських народних інструментів ім. Осіпова вчора бачив втретє. Видатний колектив чарує дзвоном ніжним і лагідним, як пісня над широким простором, що плине щедро, спокійно і величаво. Тонка обробка звуку, що зливається в одну пісню, захоплюючи дух... Приміщення, що само піднімає настрій до урочистості...» [2020. № 5-6. С. 116]. Принагідно звернімо увагу, що Чендей-критик акцентує не лише на довершеності музики і виконання, а й уважає дуже важливим приміщення, в якому відбувається концерт, акустику й оздоблення цього приміщення тощо.

Петро Лінтур і закарпатський фольклор, декоративно-прикладне мистецтво дали літературній творчості Івана Чендея першопоштовх, але потім ще була багаторічна робота з визначення для себе, що ж таке мистецтво, що таке література, які передумови необхідні для творчості. У чому полягає специфіка власної літературної діяльності? Чого хоче досягнути письменник у літературі, що запозичити в попередників і передати наступникам? Чим може пишатися закарпатське мистецтво як невід'ємна і неповторна частина загальноукраїнського мистецтва?

Знайомство з театральними, оперними, балетними тощо виставами у Києві та Москві дали можливість скласти об'єктивну оцінку закарпатського театру, його рівня розвитку й ролі серед інших видів мистецтв. Оцінка ця невисока, і письменник указує на об'єктивні й суб'єктивні причини цього. «Одні артисти драматичного театру в загоні. Ще і в якому – в силу слабості, невисокого художнього рівня. Як моноліт чистий, глибокий і прозорий, в котрому проміння сонця нашого світлого нині – Закарпатський народний хор на чолі з Михайлом Кречком, вкраплення дешевого вапняку в граніті колективу наших художників, вкраплення твердого граніту в глиняному, надто вже сипкому колективі наших письменників <...>» [2020, № 5-6, с. 110]. Отже, славу закарпатської культури творили насамперед живопис і музичне виконавське мистецтво. Тому, наприклад, так захоплено й аргументовано пишався І. Чендей успішним виступом Закарпатського народного заслуженого хору в Москві, пишався пізнішими великими успіхами М. Кречка в Києві.

Закономірно випливає з наведених вище міркувань, що найбільше серед видів мистецтв, якщо винести за дужки художню літературу, Іван Чендей пише в «Щоденнику» про малярство, художників, відвідані виставки, ювілеї живописців тощо. Цьому сприяло те, що сучасниками письменника були визначні, всеукраїнської та навіть всесвітньої слави, художники-земляки, які сформували відому закарпатську школу живопису. З багатьма з них І. Чендей був добре знайомим, дружив чи товаришував із ними, спілкувався, здобував із розмов із ними інтелектуальну й мистецьку теоретичну інформацію, знання про давню й недавню історію мистецтва, сучасний стан розвитку живопису хоч би в сусідніх Угорщині, Чехословаччині, а заодно – Франції, Німеччині, Австрії та ін.

Хоча лише закарпатськими художниками, їх творами і виставками Іван Чендей, зрозуміло, не обмежувався. «З Борисом Харчуком нині ми побували на виставці Левітана <...> Левітан – тонкий, проникливий лірик, котрий не залишає глядача байдужим. Дивлячись на його полотна, можна і кохати, і співати пісню колискову, і сумувати, і думати, і горювати, і плакати, і радіти за те, що ви розмовляєте з кимось великим, а він торкається чистими, трепетними, ніжними

пальцями найпотаємніших струн вашої доброї, чутливої душі» [2020, № 3-4, с. 94]. Такі відвідини виставок розширювали горизонти, фактаж і вміння аналізувати, оцінювати, по-новому подивитися на творчість сучасників-закарпатців (можливо, як і крізь їх призму на витвори інших митців). Варто відзначити високий рівень природного естетичного відчуття І. Чендея, доповнений постійною духовно-інтелектуальною працею, що дозволяло давати досить кваліфіковані оцінки багатьом витворам живопису чи творчості різних митців, які могли суперечити загальноприйнятим «офіційним» чи «неофіційним» твердженням.

І. Чендей багато й розлого характеризує доробок закарпатських митців живопису, для більшості з них дає визначення їх індивідуальної неповторності. Так, він подає кількаторінкову характеристику картини «Портрет матері» Є. Кремницької. Враження, винесені з Третьяковської галереї, письменник використав для опису твору Кремницької у порівнянні зі спорідненою картиною Василя Максимова «Все в прошлом». Як Г. Е. Лессінг в «Лаокооні» статичну скульптуру описує через динаміку, рух у часі, так само І. Чендей передає побачене на полотні Максимова: «Дивлячись на картину, я бачу велику історію життя, читаю її. Я читаю цілий роман, вчитуюсь в душі двох – пані і служниці...» [2020, № 7-8, с. 106]. Далі коротко викладається канва цієї уявної «великої історії життя», «цілого роману». Стосовно твору Кремницької письменник наводить кілька уявних реплік, які йому «сказала» «бабуся-картина», із таким підсумковим реченням: «Своєю дрімотливою постаттю, своєю схиленою головою, своїм кволим тілом я кличу вас до праці, до діяння, поки ви дужі, поки ви молоді!» [2020, № 7-8, с. 106].

Таке вміння передавати статику через динаміку наштовхує на думку, чи не від майстрів живопису Іван Чендей перейняв також уміння ґрунтовно, до дрібних деталей передавати картини-описи: пейзажів, приміщень, портретів персонажів, творів народного декоративно-ужиткового мистецтва та власне живописного полотна в оповіданні «Гаврилова „Золота осінь”», – синтезуючи статику з динамікою.

І. Чендей пишається найбільшим здобутком закарпатської культури, закарпатського мистецтва – живописом. Але не мліє благоговійно перед ним і його творцями; віддаючи належне кожному з них, залишається і дуже вимогливим до кожного з них: кому багато дається, з того багато і вимагається. «На виставці наших українських митців я провів 19/XI понад три години. Виставка – пісня таланту і могутності нашого українського народу, сторінки її слави і народного генія! Закарпатських художників полотна – повів свіжого вітру з полонини, запахи полів і луків, золото осені. Але все ж наші художники виступали далеко гірше своїх можливостей. Над цим варто поміркувати... Чому трапилося так?.. Чи не заколисалися наші художники успіхами, які хоч і є активом, але є днем вчорашнім?...» [2020, № 5-6, с. 114].

Багатосторінковий опис XVI звітної обласної виставки живопису («То було свято талантів. Перше велике професійне свято для художників» [2021, № 3-4, с. 147]) став коротким відтворенням здобутків закарпатського малярства перших післявоєнних десятиліть [2021, № 3-4, с. 146-150]. Виставка, побачене на ній були лише поштовхом до узагальнень творчого шляху митців. Для прикладу, ось влучні характеристики вже покійних художників: «Інтелектуал європейського рівня, сам європеєць, Ерделі пізнав висоти тої краси в добуваннях мистецьких глибин, які були під силу тільки великому таланту, великому розуму і великій працьовитості. Той, хто спілкувався і знав Грабовського, ніколи його не забуде. Глибоко і багато знаючий, професор в обізнаностях, що торкалися античного світу, скромний і до бідності завжди погано одягнений, Грабовський був тим майстром живопису, що ґрунтувався на засадах реалізму світлого, оповитого блакитними горизонтами, дивними у своїй таємничості горами Карпатами, чарівними серпанками ранків літніх, коли після дощу над землею спливають легкі тумани...» [2021, № 3-4, с. 147].

А ось характеристика Федора Манайла, в якій декласується механістично проповідувана теорія соціалістичного реалізму в живописі й латентно ставиться під сумнів міметична природа мистецтва в уявленні самого І. Чендея. «Коли деякими запопадливцями було втлумачено Манайлові так званий метод

соцреалізму і сам художник захотів тут бути більшим католиком за самого Папу Римського, то ми побачили на виставках картини Манайла з зображеннями коней на полонинах і огирів з яйцями, як добрі дзбани. Тобто ми побачили художника, який втратив, що уже ним було добуто, втрачав сам себе, розучувався малювати, творити саме тому, бо вчився під чийсь смаки підлашуватися. Ми бачимо багато картин по виставках – тих, що їх малював Манайло, але ми їх не запам'ятовували так, як запам'ятали його вівчаря, його жінок-верховинок, інтер'єри селянських хат, його горе-покійницю на ліжку, його орача, що жене в борозні запряжених кіз, бджоляра, що збирає бджіл до коша після їх вироєння...» [2021, № 3-4, с. 147]. Далі йде розлога характеристика доробку різьбяр Василя Свида, потім – Андрія Коцки, Антона Кашшая, Ернеста Контратовича, Золтана Шолтеса, Гаврила Глюка, Володимира Микити, Антона Штепи... А скільки ще коротких і некоротких згадок, розповідей про цих художників («Учора мав велике щастя і високу насолоду побувати в майстерні Ернеста Рудольфовича Контратовича й оглянути його картини з цілого ряду літ. Великий, скромний, глибокий майстер! Його працьовитість справді захоплює, а відсутність пози, претензійності вабить!» [10, с. 527]) розкидано на багатьох сторінках «Щоденника» І. Чендея!

В описі XVI виставки не йшлося про Йосипа Бокшая, належне цьому художникові І. Чендей віддає з нагоди 80-річного ювілею художника. «Він прийшов на світ у жовтні для того, щоб оспівати барви жовтня рідного Закарпаття так, як їх не оспівав ніхто до нього, як їх не оспівав ніхто і при нім. Він став цілою епохою в культурному житті на Закарпатті, побудувавши тут великий, розмальований щедро і щиро барвами світ краси. Ним жило і живе не одне покоління, вбираючи до серця і розуму красу, що її здатний дарувати істинний художник. Коли б я не бачив ні одної його картини з великого доробку майстра, коли б я ніколи не спілкувався з ним при недовгих нехай зустрічах, коли б я знав його всього лишень по тих друкованих малюнках, що їх бачив у сільській верховинській школі сорок два роки тому, він уже був би для мене одним з начал у пізнанні краси. Його „Збирання яблук”,

„На винограднику”, „Зима з водяним млином на Верховині” (назви подаю умовні, виходячи зі змісту), були саме тими вікнами, що нам відкривали красу, з яких ми на світ, до певної вже міри, дивимося і досі. Велике визнання, що прийшло до Бокшая, стало не якоюсь випадковістю, збігом обставин історичних чи політичних. Визнання до нього прийшло внаслідок великого таланту і великої працьовитості – вони характеризують Бокшая. Значить, визнання прийшло внаслідок зробленого митцем» [10, с. 490]. Укотре звертаємо увагу: суб’єктивне сприйняття живопису Бокшая, як і багатьох інших творів мистецтва чи творчості певного автора, переростає непомітно в дуже об’єктивну оцінку (якщо така може бути загалом), головне – високофахову оцінку художника і його доробку людиною зі світу мистецтва, але не зі світу малярства.

Замкових і палацових комплексів на Закарпатті не так багато, і вони відрізняються від російських, тому можна зрозуміти надзвичайне зацікавлення письменника подібними незвичними пам’ятками, що він відвідував у Москві та близьких і далеких її околицях, які вважалися здобутками світового мистецтва. Цікаво, що про Мукачівський, Хустський, Ужгородський замки записів у «Щоденнику» не вдалося надібати, як і про парково-палацовий комплекс Шенборнів у Чинадієві тощо. Можна би сказати, що звичне, відоме не потребує таких записів. Можливо. Однак є власне міркування: письменник не вважав ті замки і комплекси «візитівкою» Закарпаття і справжніми перлинами місцевої архітектури сприймав витвори дерев’яного зодчества, захоплено описуючи їх як у «Щоденнику» («При публікації кількох зразків старовинних церков подано текстівку, в якій підкреслення, що пам’ятники старовини споруджено без єдиного цвяха. Та хіба смисл у тім, ніби чарівні витвори споруджено „без єдиного цвяха”? Чар їх – у гармонії та пориві до неба, в красі неповторній і величній, у вияві духа і таланту дивовижного» [12, с. 35]), так і в художній творчості (згадаймо детальні описи верховинських хат, а особливо – давньої, «намоленої» церковці в Руській Мокрій із повісті «Казка білого інею»). «Чужа»

архітектура не затінює власну, а дає можливість повніше відчутти красу, довершеність і неповторність «власної».

І. Чендей належав до кола тих митців, які не покладалися лише на власне художнє обдарування й еволюціонували не лише за рахунок інтуїтивних рефлексій і пошуків. Хоча сам письменник стверджував, що з дитинства був наділений тонким естетичним відчуттям. Його фахові й дуже чутливі до краси, особливостей кожного конкретного твору не лише фольклору, літератури, а й музики, живопису, театру, інших видів мистецтва оцінки є яскравим підтвердженням цієї тези. Основи естетичних здібностей, доводить письменник, закладалися з народження докільлям, насамперед батьками. Варто звернути особливу увагу на роль Михайла Чендея у формуванні майбутнього письменника та чудового знавця й поціновувача мистецтва, яку найчастіше ігнорують, зосереджуючись на протистоянні Івана Чендея з батьком. Саме від батька, як бачимо зі сторінок «Щоденника», письменник успадкував аналітично-психологічне «читання» поведінки людей і вмотивування їх учинків.

Певним міфом можна вважати тези про слабку інтелектуально-освітню та творчу підготовку І. Чендея в передвоєнний і воєнний періоди його життя, хоча сам письменник час від часу наголошує на недостатності такої підготовки. Є підстави стверджувати, що літератор здобув досить непогану як на той час гімназійну освіту європейського рівня, як і те, що допомога викладачів, передусім Петра Лінтура, у становленні письменника була високофаховою, що й підтвердили перші публікації в 1941 році творів Івана Чендея, хай ще і не зовсім довершені, але й не зовсім учнівські.

До цього можемо додати руйнування ще одного міфу – про те, що нібито батько відмовився від будь-якої допомоги синові після вступу до гімназії, бо Іван відмовився реалізувати батьківську мрію – вивчити сина на священника. Так, Михайло Чендей мріяв бачити сина Івана представником духовенства, справжнім представником духовенства, однак посилено допомагав йому здобувати гімназійну освіту, бо так само мріяв бачити сина освіченою людиною, про що свідчить сам письменник на сторінках «Щоденника».

Так само І. Чендей часто пише про те, що митець, насамперед він сам і його земляки, які багато чого не дібрали у процесі навчання, виховання, в інтелектуальному бутті на Закарпатті, повинні ненастанно навчатися, досягати здобутки національної та світової літератури, мистецтва, культури. Лише так може відбуватися справжнє зростання митця, творення мистецьких шедеврів.

Одним із джерел свого мистецького обдарування і творчих здобутків І. Чендей називає фольклор, народне мистецтво, у лоні якого він виростав із народження. Тому справжні перлини усної народної творчості Закарпаття письменник не лише цінував, а займався їх збиранням і популяризацією, надзвичайно високо ставив збірки фольклорних творів та фольклористичних досліджень свого вчителя – П. Лінтура, пишався піснями, хоровим мистецтвом, витворами декоративно-ужиткового мистецтва, сакральної дерев'яної архітектури Закарпаття.

Найчастіше в «Щоденнику» І. Чендея (крім літератури, яка займає особливе місце) йдеться про живопис, театр і музику, фольклор і декоративно-ужиткове мистецтво, щодо яких письменник аргументовано переконаний у тому, що має відповідні фахові компетенції реципієнта і критика. Іван Чендей був чи не найкращим знавцем і поціновувачем Закарпатської школи живопису (поза вузьким колом професійних мистецтвознавців), а якщо врахувати високий рівень його естетичної емпатії, без перебільшення міг би стати автором високофахового монографічного дослідження. Письменник для чималої кількості закарпатських художників дав влучні сконцентровані характеристики їх переваг, специфічних рис, окремих витворів живопису. Систематизація таких пасажів зі «Щоденника» в окреме дослідження могла би скласти добротну і фахову мистецтвознавчу працю.

Попри високі оцінки здобутків місцевих і немісцевих митців, І. Чендей не зосереджується винятково на компліментарних оцінках, ставить високі вимоги навіть до тих, кого можна вважати корифеями живопису (інших видів мистецтва, а найбільше – літератури), оцінюючи з точки зору високого, «вічного» мистецтва.

Він таки напружено шукає нові шляхи у творчості, постійно розмірковує, аналізує чужі та власні тексти, прагне еволюціонувати, творчо зростати. У

результаті – таки залишив значний, невитравний слід в українській літературі, став провідним письменником рідного Закарпаття.

Література

1. Будеть день: сборник хустской литературной школы подъ редакціей ГИК-а. Хуст, 1941.

2. Щоденники Івана Чендея: книга І. Упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 640 с.

3. Щоденники Івана Чендея: книга ІІ. Упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 688 с.

1.4. Mykola Vas'kiv. TRANSCARPATHIAN CULTURE IN THE FORMATION AND EVALUATION OF IVAN CHENDEY (ACCORDING TO THE «DIARY» OF THE WRITER)

The article, based on the analysis of the «Diary» of the famous Ukrainian writer from Transcarpathia Ivan Chendey, refers to the role of Transcarpathian regional culture in the formation of the artist, person and public figure, as well as the assessment of various types of art of the Transcarpathian region. We are talking about the significant influence of folk culture, folklore on the writer, the great contribution of parents, compatriots in its formation, about joining the city and world culture during his studies at the Khust Gymnasium, in particular thanks to the help of teacher Petro Lintur. A great popularizer of the art of his native Transcarpathia, I. Chendey developed his own hierarchy of values, where the leading place, in addition to literature, was occupied by painting and music, among architectural monuments – not well-known fortresses and palaces, but wooden churches. Ivan Chendey gives in the «Diary» very apt and professional assessments of the work of many artists of his native land.

1.5. Roman Ofitsynskyy. CHARACTER OF THE WRITER IVAN CHENDEY

The famous Ukrainian novelist Ivan Chendey (1922-2005) quite often resorted to devastating criticism of unloved contemporaries in public discussions, private and official correspondence. At the same time, he fully deserved to act as the main character in a literary or documentary work against the background of his time and people.